
Г. ХРИСТОВА

докторант Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого,
кандидат юридичних наук, доцент

УДК 340.5:341.23

Конструкція зобов'язань держави у сфері прав людини: порівняльний аналіз міжнародних та європейських підходів

У статті в контексті порівняльного права прав людини розглядаються різні підходи до зобов'язань держави у сфері прав людини в межах універсальної та регіональних систем правозахисту (зобов'язання поважати, захищати та забезпечувати здійснення прав людини, зобов'язання «належної сумлінності», негативні та позитивні зобов'язання держави). Доведено, що останнім часом спостерігаються зближення та взаємне визнання цих підходів, що має принципово важливе значення для вдосконалення механізму виконання таких зобов'язань держави на національному рівні, зокрема їх відображення у Національній стратегії у сфері прав людини.

Ключові слова: права людини, зобов'язання держави, негативні та позитивні зобов'язання, належна сумлінність, «авторитетне» тлумачення.

Проблема зобов'язань держави у сфері прав людини (англ. – *human rights obligations*) тривалий час не потрапляла у фокус вітчизняних загально-теоретичних та порівняльно-правових досліджень та цілком лишалась у площині міжнародного публічного права. У широкому контексті це свідчить про відсутність у вітчизняній юриспруденції комплексного підходу до осмислення феномену так званого «права у галу-

зі прав людини» (англ. – *human rights law*), що має міждисциплінарний характер та зв'язує держави разом «у колективний проєкт, який має національну, транснаціональну та наднаціональну природу» [1, с. 130].

У більш предметній площині розгляд проблематики зобов'язань держави у сфері прав людини у межах міжнародно-правових досліджень обумовлений традиційним підходом, згідно з яким

саме держави є суб'єктами міжнародного публічного права. Як зазначають автори «класичної» праці «Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування» М. Дженіс, Р. Кей та Е. Бредлі, превалуюча у міжнародному праві в ХІХ і на початку ХХ ст. філософія, правовий позитивізм, стверджувала, що міжнародне право є правом лише для держав (традиційна позитивістська доктрина оформилась завдяки виданню Г. Лаутерпахтом (Lauterpacht) у 1955 р. класичного трактату Л. Оппенгайма (Oppenheim) з міжнародного права). Тому вважалось, що виникає суперечність, якщо допускати існування «міжнародних юридичних прав, які окремі особи можуть обстоювати у спорі з державою» [2, с. 14]. Відповідно зобов'язання держав за міжнародним правом виникають по відношенню та реалізуються у зв'язку із когерентними зобов'язаннями інших держав. Однак «народження» завдяки передовсім рішенням Нюрнберзького трибуналу та Загальній декларації прав людини міжнародного права прав людини стало найбільш «радикальною подією за всю історію міжнародного права» [2, с. 19], адже в результаті не тільки держави, а й індивіди стали визнаватися суб'єктами міжнародного права [3, с. 61].

У першу чергу це пов'язано з «особливою природою» зобов'язань у сфері прав людини, які мають спеціальний статус у міжнародному праві та принципово відрізняються від інших міжнародно-правових зобов'язань. Держави, які ратифікували міжнародні договори у сфері прав людини, зобов'язуються поважати права людини не стільки перед іншими державами,

скільки перед особами, які перебувають під їхньою юрисдикцією [1, с. 124]. Те саме стосується і загального міжнародного права (передусім норм *jus cogens*), що покладає на держави обов'язки не здійснювати геноцид, певні воєнні злочини або злочини проти людяності, які мають характер *erga omnes* (з лат. – *зобов'язання перед усіма*). Особливий характер зобов'язань у сфері прав людини, як стверджує Ф. Мегрет (Megret), пов'язаний із тим, що такі зобов'язання певною мірою «незалежні від згоди держав бути ними зв'язаними», оскільки існування прав людини має «природний характер» і передусє їх юридичному визнанню. По суті держави «лише підтверджують свою прихильність тому, що вони і так зобов'язані визнавати (принаймні з моральної та філософської точки зору)» [1, с. 129].

Отже, особливості зобов'язань держав щодо прав людини ставали предметом уваги провідних вітчизняних фахівців у галузі міжнародного права (М. Буроменського, В. Буткевича, Л. Гусейнова, В. Денисова, В. Свінтова та ін.), утім так і не були належним чином осмислені з позиції національної теорії права, конституційно-правових та порівняльних досліджень. У той же час проблема таких зобов'язань очевидно виходить за межі міжнародно-правової науки, адже стосується характеру, форм та засобів діяльності держави у сфері прав людини на національному рівні, відповідного національного законодавства та практики його ефективного застосування. Комплексний підхід до окресленої проблематики актуалізує амбітну мету – розробити єдину теорію зобов'язань держави щодо прав люди-

ни, яка буде спроможна поєднати відповідні доктрини та практичні надбання як міжнародного, так і національного права. Важливим кроком на шляху до її досягнення має стати порівняльне дослідження конструкції зобов'язань держави у сфері прав людини у міжнародному та європейському праві прав людини, чому й присвячена ця стаття.

Зазвичай спосіб, у який мають бути реалізовані зобов'язання держав, не визначається. Держави мають робити те, на що висловили власну згоду, і за ними визнається значна дискреція щодо засобів, які вони використовують для виконання своїх зобов'язань. Однак, коли справа стосується прав людини, цей традиційний, «нічим не обмежений» підхід не застосовується. Міжнародне право у галузі прав людини виходить із комплексної концепції того, у який спосіб мають виконуватись відповідні зобов'язання (сформувався навіть окремих «словник зобов'язань», який включає різні їх типи) [1, с. 130]. Причому підходи, які використовуються в межах універсального (тобто оонівського) механізму захисту прав людини, та відповідних регіональних систем правозахисту (передусім європейського права у галузі прав людини) тривалий час суттєво розрізнялися.

Основу оонівського бачення таких зобов'язань закладає Статут ООН, згідно з яким держави мають сприяти *загальній повазі та дотриманню* прав людини і основних свобод для всіх незалежно від раси, статі, мови чи релігії (ст. 55 Статуту ООН) [4]. У статті 2 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, 1966 р. (далі – Пакт) закріплений загальний обов'язок дер-

жав *«поважати та забезпечувати»* права всім індивідам (англ. – *respect and ensure rights to all individuals*) [5, с. 208]. У Загальному коментарі №31 «Про природу загальних юридичних зобов'язань, що покладаються на держави-учасниці відповідно до Пакту», ухвалені Комітетом ООН з прав людини на 80-й сесії 29 березня 2004 р., уточнюється, що загальним зобов'язанням, яке покладається Пактом на держави-учасниці, є *«поважати права, передбачені Пактом, і забезпечувати їх для всіх осіб, що перебувають на їх території та знаходяться під їх юрисдикцією»* (у тому числі під ефективним контролем її військових сил). Згідно з принципом, закріпленим у ст. 26 Віденської Конвенції про право міжнародних договорів, від держав вимагається добросовісне (англ. – *in good faith*) виконання своїх обов'язків відповідно до Пакту (пар. 3, 10 Загального коментаря) [5, с. 166, 169; 6].

Однак це надто широке формулювання зобов'язань у сфері прав людини, і на практиці моніторингові органи ООН щодо договорів з прав людини (англ. – *UN human rights treaty monitoring bodies*) запровадили «троїсту» типологію (англ. – *tripartite typology*) таких зобов'язань, яка стала «хрестоматійною» і ретранслюється у більшості публікацій, які стосуються прав людини, у зв'язку з універсальною системою правозахисту. Згідно з цією типологією держава має *поважати, захищати та забезпечувати здійснення* прав людини [7, с. 5, 6; 8, с. 4; 9]. Такий підхід був відтворений у підручнику з теорії держави і права за редакцією О. Петришина (2014), де вперше здійснено спробу інкорпорувати

проблему зобов'язань держави у сфері прав людини у курс загальнотеоретичної юриспруденції [10, с. 307].

Як зазначає Дж.-Ф. Аканді-Комбе (Akandji-Kombe), для оцінки ступеня виконання державами своїх зобов'язань та їх обсягу використовується підхід, за яким кожне право тягне за собою три типи зобов'язань: «Зобов'язання поважати права людини» (англ. – *obligation to respect*), яке вимагає від державних органів та інших представників держави («державних агентів») не вчинювати самим порушень прав людини; «зобов'язання захищати права людини» (англ. – *obligation to protect*), що передбачає обов'язок держави захистити носіїв прав людини від протиправного втручання третіх осіб у їх реалізацію та покарати правопорушників; нарешті «зобов'язання впроваджувати (забезпечувати здійснення) прав людини» (англ. – *obligation to implement*), що вимагає від держави вживати активних дій (заходів) з метою сприяння повній реалізації та дієвості прав людини [7, с. 5, 6].

Повага до прав людини переважно охоплює невтручання в їх реалізацію. Захист фокусується на застосуванні позитивних кроків для забезпечення того, щоб інші не втручалися в реалізацію таких прав. Здійснення (англ. – *fulfilment*) прав людини вимагає від держав застосування належних заходів, включно із законодавчими, судовими, адміністративними чи освітніми, з метою виконання їх юридичних зобов'язань у цій галузі [8, с. 4].

Слід окремо звернути увагу на те, що термін «*fulfilment*», який нерідко вживається на позначення третього типу

зобов'язань (*obligation to implement*), у буквальному перекладі означає «виконання» («здійснення») та переважно використовується в юриспруденції у словосполученні «*fulfilment of obligations, duties*», тобто «виконання зобов'язань, обов'язків». Такий лінгвістичний зворот підкреслює, що права людини передусім розглядають як сукупність «вимог» до держави, що визначають зміст та обсяг її зобов'язань у цій сфері. Це підтверджує й Комітет ООН з прав людини, вказуючи у Загальному коментарі № 31, що «норми, які стосуються основних прав людини, виступають по суті зобов'язаннями... тобто становлять передбачені Статутом ООН зобов'язання сприяти підвищенню поваги до прав і основних свобод людини та їх дотриманню» (пар. 2 Загального коментаря) [5, с. 165; 6].

Підкреслимо, що такі загальні коментарі (загальні рекомендації), що ухвалюються моніторинговими органами ООН, є актами «авторитетного» (уповноваженого, офіційного) тлумачення (англ. – *authoritative interpretation*) положень міжнародно-правових договорів з прав людини [11, с. 5, 6]. Вони мають офіційний характер, відтворюють компетентну позицію міжнародної установи, юрисдикція якої визнана державами-учасницями, у тому числі й Україною, та мають враховуватись державою при виконанні зобов'язань щодо прав людини, гарантованих відповідним міжнародним актом. На важливості такого тлумачення у національній правовій системі також наголошується у згаданому підручнику з теорії держави і права за редакцією О. Петришина [10, с. 289].

У західній юриспруденції окремо вирізняють «зобов'язання дії» (англ. – *obligations of action*), до яких відносять вже розглянуті вище три зобов'язання: поважати, захищати та сприяти здійсненню прав людини, а також чотири «зобов'язання процесу» (англ. – *obligations of process*): зобов'язання недискримінації (англ. – *obligation of non-discrimination*), що означає обов'язок держави дотримуватись заборони дискримінації при виконанні зобов'язань у галузі прав людини; зобов'язання належного прогресу (англ. – *obligation of adequate progress*), яке вимагає забезпечення адекватного прогресу у виконанні державою своїх зобов'язань щодо прав людини, який свідчить про її прихильність до цієї сфери; зобов'язання участі (англ. – *obligation of participation*), що полягає у забезпеченні особам можливості участі у реалізації їх прав; нарешті, зобов'язання забезпечити ефективні засоби захисту (англ. – *obligation of effective remedy*) від порушень прав і свобод [9].

При цьому слід мати на увазі, що зобов'язання держави щодо прав людини можуть стосуватися як зобов'язання діяти певним чином (або утриматись від певних дій) (*зобов'язання засобів чи поведінки*), так і зобов'язання досягти певного результату, у такому випадку заходи, яких вживає держава, належать до сфери розсуду держави («зобов'язань результату»). Нерідко саме юриспруденція міжнародних судових, квазісудових та інших правозахисних інституцій дозволяє уточнити, чи належать певні зобов'язання держави стосовно того чи іншого субстантивного (матеріального) права людини до «зобов'язання дії» чи «зобов'язання результату».

Трихотомічний підхід до конструкції зобов'язань держави у сфері прав людини використовує й Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок у Загальній рекомендації №28 «Про основні зобов'язання держав-учасниць за статтею 2 Конвенції з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок», ухваленій на 24-й сесії (4–10 жовтня 2010 р.). Комітет наголошує, що держави мають опікуватися всіма аспектами їх юридичних зобов'язань за Конвенцією *поважати, захищати та забезпечувати здійснення прав жінок на недискримінацію та «користування» рівністю*. *Зобов'язання поважати* вимагає від держав утримання від запровадження законів, політик, наказів, програм, адміністративних процедур та інституціональних структур, які прямо чи опосередковано призводять до спростування рівного користування жінками їх громадянськими, політичними, економічними, соціальними та культурними правами. *Зобов'язання захисту* вимагає, щоб держави захищали жінок від дискримінації з боку приватних осіб та вживали кроків, які прямо спрямовані на ліквідацію традиційних та всіх інших практик, які ґрунтуються на упередженому ставленні, зберігають уявлення про підлеглисть чи перевагу тієї чи іншої статі, а також стереотипні ролі для жінок чи чоловіків. *Зобов'язання «здійснювати»* вимагає від держав вжиття різноманітних заходів щодо забезпечення того, щоб жінки і чоловіки користувалися рівними правами де-юре і де-факто, включаючи, за необхідності, запровадження тимчасових спеціальних заходів (так званих «позитивних дій»). – Г. Х.). Це тягне за собою як «зобов'язання щодо заходів

або поведінки, так і зобов'язання результату» (англ. – *obligations of means or conduct and obligations of results*) (п. 9 Загальної рекомендації) [12].

У міжнародному праві у сфері прав людини також виникла та сформува-лась маловідома у вітчизняній юрис-пруденції концепція зобов'язань «на-лежної сумлінності» (або «належної уваги») (англ. – *due diligence obligations*), яка вимагає від держави засто-сування всіх можливих заходів для *по-передження* порушень тих чи інших прав людини, *захисту* від таких пору-шень, *покарання* за них та належної *компенсації* постраждалим. Уперше на таких зобов'язаннях відкрито наголо-сив Міжамериканський суд з прав лю-дини у своєму знаковому рішенні у справі «Веласкес Родрігез проти Гон-дурасу» (*Velásquez Rodríguez v Honduras*), яка стосувалась примусового зникнення за невизначених обставин студентського активіста [13]. Суд вка-зав, що держава несе відповідальність, якщо вона дозволяє приватній особі або групі осіб діяти вільно та безкарно, завдаючи при цьому шкоди правам, визаним Американською Конвенцією з прав людини» [1, с. 131].

Стандарт «належної сумлінності» при виконанні державою своїх зобов'язань широко застосовується для оцінки ситуації у сфері протидії домаш-ньому насильству та іншим формам на-сильства над жінками та дітьми, що останніми десятиліттями було визнано однією з ключових проблем прав люди-ни [14; 15]. Таке зобов'язання держав відтворено у низці міжнародних доку-ментів, інтерпретаційних актів чи судових (квазісудових) рішень стосовно

цього питання, ухвалених у межах різ-них систем правозахисту [15, с. 119; 16, с. 83, 84]. При цьому в офіційному пере-кладі цих міжнародних документів «*due diligence*» іноді перекладається як «на-лежна увага», що свідчить про відсут-ність узгодженого україномовного тер-міна, який вживається на позначення цієї усталеної у міжнародному та по-рівняльному праві юридичної конструк-ції [16, с. 15]. Важливо підкреслити, що зобов'язання щодо «належної сумлін-ності» належить до зобов'язання засо-бів (дій), а не зобов'язання результату [16, с. 84].

Зобов'язання «належної сумлінно-сті» кореспондує згаданому вище зобов'язанню держави «захистити» права людини, адже його основний зміст полягає в обов'язку «проактивно» забезпечити, щоб особи у межах її юрисдикції не страждали від порушень їх прав і свобод з боку третіх осіб. Зро-зуміло, що держава не несе відповідаль-ність за кожне втручання в індивідуаль-ні права з боку приватних осіб. Однак держава відповідає за неможливість захистити індивіда від інших індивідів, наприклад, у випадку коли вона ухва-лила закон, який зробив порушення можливим, або вона виявилась неспро-можною зробити будь-що, що дозволи-ло б запобігти порушенню прав люди-ни. У науці такий підхід відомий як «*непрямої горизонтальний ефект прав людини*» [1, с. 131].

Іншим шляхом відбувався розвиток концепції зобов'язань держави у сфері прав людини у межах правозахисного механізму Ради Європи, який став практичним втіленням нової парадиг-ми взаємодії людини та держави як

суб'єктів права на міжнародному рівні. Оцінюючи дотримання державою гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. та Протоколів до неї (далі – Конвенція) прав і свобод, Європейський суд з прав людини (далі – Суд) віддав перевагу дихотомічному підходу, за яким зобов'язання держави поділяються на дві категорії: *негативні* та *позитивні*.

У найбільш загальному вигляді негативні зобов'язання держави передбачають її обов'язок утримання від порушень прав людини, будь-яких форм неправомірного втручання у їх реалізацію, тоді як *позитивні зобов'язання* (англ. – *positive obligations, duties*) вимагають від національних органів влади вжити прийнятних (розумних) та належних заходів (англ. – *reasonable and appropriate measures*), спрямованих на забезпечення, захист та сприяння здійсненню прав людини. Такий поділ зобов'язань держави у сфері прав людини корелює з відомим ще з часів виникнення ліберальної доктрини прав людини поділом прав на негативні (переважно громадянські та політичні права) та позитивні (соціально-економічні права). Однак Суд на відміну від «традиційного» підходу пішов шляхом послідовного визнання не лише негативних, а й позитивних зобов'язань держави стосовно основоположних прав і свобод, які переважно мають «негативну» природу і перебувають під охороною Конвенції.

У той час, коли негативні обов'язки держави імпліцитно закладені в самому тексті Конвенції, позитивні обов'язки за окремими винятками у ній не сфор-

мульовані та є результатом її цільової, динамічної інтерпретації у світлі змінюваних соціальних і моральних передумов. За роки своєї діяльності (враховуючи практику Європейської комісії з прав людини) Судом напрацьована широка практика визнання позитивних зобов'язань щодо прав і свобод, гарантованих Конвенцією. Зрозуміло, що аналіз відповідних напрацювань Суду, так само, як і розвиток доктрини позитивних зобов'язань держави у цілому, потребує комплексного дослідження, окремі результати якого наведено в наших попередніх публікаціях [17; 18].

У межах цієї статті лише зазначимо, що системний аналіз юриспруденції Суду дозволяє реконструювати типи таких зобов'язань, серед яких виділяють: обов'язок держави створити «національну правову рамку» (англ. – *national legal framework*), передусім національне законодавство, яке забезпечує ефективний захист прав людини (див. докладне аргументування у справі «*X та Y проти Нідерландів*»); обов'язок держави забезпечувати інформування та консультування осіб стосовно порушень прав і свобод, що гарантуються Конвенцією (наприклад, справа «*Гуерра проти Італії*»); обов'язок реагувати на порушення прав людини, проводити ефективне розслідування «гідних довір'я» (тобто обґрунтованих) скарг щодо серйозних порушень прав, гарантованих Конвенцією (наприклад, справи «*Айдін проти Туреччини*», «*Кая проти Туреччини*», «*Пол і Одрі Едвардс проти Сполученого Королівства*»); обов'язок забезпечувати індивідів ресурсами, щоб запобігати порушенню їхніх прав, гарантованих Конвенцією

(справа «*Ejri проти Ірландії*»); нарешті, обов'язки запобігати порушенням прав, гарантованих Конвенцією, та захистити від таких порушень [19, с. 159].

Останній обов'язок заслуговує на особливу увагу у світлі досліджуваної проблеми, адже Дж.-Ф. Аканді-Комбе стверджує, що держави також мають «зобов'язання захистити» у контексті їх власних відносин з особами, що перебувають у межах їх юрисдикції. Інакше кажучи, вони зв'язані так званим «обов'язком шизофренії» (англ. – *duty of schizophrenia*), тобто обов'язком вжити заходів, необхідних для запобігання та покарання за порушення чи зазіхання на права і свободи, скоєні їх власними «агентами», представниками [7, с. 15, 16]. Як зазначив Суд у справі «*Ассанідзе проти Грузії*», Конвенція вимагає від вищих органів влади не лише поважати права і свободи. З метою гарантування користування цими правами і свободами такі органи мають запобігти порушенням прав людини з боку підлеглих їм органів та установ, або вжити ефективних заходів щодо реагування на такі порушення. При цьому центральні органи влади мають обов'язок вимагати від своїх підлеглих дотримання вимог Конвенції і не можуть «сховатися» за своєю неспроможністю це забезпечити.

Цей обов'язок також охоплює обов'язок «превентивних дій» із боку держави з метою зазіхання на основоположні права і свободи з боку приватних осіб, за умови, коли є розумні підстави очікувати його виконання (наприклад, справи «*Осман проти Сполученого Королівства*», «*Маркс проти Бельгії*», «*Платформа “Ärtze für das Leben” проти Австрії*»). Такий підхід відтворює ідею

непрямої «горизонтальної дії» Конвенції, тобто забезпечує можливість її застосування щодо відносин між приватними особами, але в контексті відповідальності держави за запобігання порушенням її вимог або встановлення та покарання винних осіб.

При цьому доктрина позитивних зобов'язань держави не накладає на державу непомірний тягар, тобто обов'язки, які та не в змозі гарантувати. Так, у справі «*Платформа “Ärtze für das Leben” проти Австрії*» (п. 34) Суд зазначає, що хоча держава має обов'язок вжити розумних та належних заходів, щоб забезпечити мирне проведення законних демонстрацій, вона не може абсолютно це гарантувати та має широку свободу розсуду при виборі засобів, що підлягають застосуванню... У цій площині позитивні зобов'язання є зобов'язаннями, які стосуються заходів, що має бути вжито, а не результату, якого має бути досягнуто. Цілком очевидно, що такий обов'язок корелює із зобов'язанням «належної сумлінності», про який йшлося вище. Надзвичайно важливим кроком на шляху зближення підходів до конструкції зобов'язань держави у сфері прав людини у різних міжнародних системах правозахисту стала справа «*Опуз проти Туреччини*», у якій Суд, неодноразово пославшись на міжнародні стандарти протидії домашньому насильству, прямо зазначив, що позитивні зобов'язання захистити право на життя (ст. 2 Конвенції) вимагають від органів державної влади проявити «належну сумлінність» (дослівно – *due diligence*), наприклад при вживанні запобіжних оперативних заходів для захисту осіб у разі загрози їхньому життю (пп. 131, 146, 149).

У свою чергу, оонівські правозахисні інструменти також почали оперувати конструкцією «позитивних та негативних зобов'язань». Це переконливо підтверджують положення вже згаданого Загального коментаря № 31 Комітету ООН з прав людини, в якому прямо зазначається таке: «Юридичні зобов'язання, передбачені пар. 1 статті 2 Пакту, є як *негативними*, так і *позитивними* за своєю природою...» (пар. 6); зобов'язання, передбачені Пактом, є «обов'язковими для держав і як такі не мають “горизонтального ефекту”, що є характерним для міжнародного права... Проте позитивні зобов'язання держав-учасниць по забезпеченню прав, передбачених Пактом, будуть повністю виконані лише у тому випадку, якщо індивіди захищені державою не лише від порушень їх прав з боку державних органів, але і від дій, вчинених фізичними або юридичними особами, що перешкоджають здійсненню закріплених Пактом прав настільки, наскільки держава може бути відповідальною за відносини між фізичними і юридичними особами... Державам нагадується про взаємозв'язок між позитивними зобов'язаннями... і необхідністю забезпечити ефективні засоби правового захисту... Сам Пакт в окремих статтях окреслює певні сфери, в яких передбачаються позитивні зобов'язання держав-учасниць, спрямовані на діяльність фізичних та юридичних осіб» (пар. 8) [5, с. 168; 6]. Такий підхід був неодноразово підтверджений практикою Комітету ООН з прав людини з розгляду індивідуальних справ.

Слід підкреслити, що універсальні інструменти прав людини пристали на

позицію визнання не лише позитивних зобов'язань держав стосовно політичних та громадянських прав, а й «негативного» аспекту економічних, соціальних та культурних прав [20, с. 101, 104]. Зокрема, Комітет ООН з економічних, соціальних та культурних прав вказав на такі зобов'язання у загальних коментарях № 2 щодо міжнародних заходів технічної підтримки (пар. 6), № 12 щодо права на їжу (пар. 15); № 13 щодо права на освіту (пар. 46–47); № 14 щодо права на найвищий досяжний стан здоров'я (пар. 33–34); № 15 щодо права на воду (пар. 21); № 18 щодо права на працю (пар. 22) та ін.

Таким чином, проведене дослідження підтверджує *висновок*, що хоча «особлива природа» зобов'язань щодо прав людини спочатку виникає як «суто доктринальна конструкція», вона приводить до важливих наслідків, які мають не лише теоретичне, а й практичне значення [1, с. 130]. Як зазначає Дж.-Ф. Аканді-Комбе, хоча всі міжнародні правозахисні інструменти переважно спрямовані на закріплення прав людини, захист цих прав – поряд із запровадженням механізмом гарантування – залежить саме від зобов'язань держав-учасниць [7, с. 5]. Порівняльний аналіз міжнародних та європейських (та інших регіональних) інструментів захисту прав людини (з урахуванням як положень міжнародних договорів у сфері прав людини, так і актів їх «авторитетного тлумачення», а також практики міжнародних судових установ) доводить, що у сучасному праві поступово формується узгоджене розуміння зобов'язань держави у сфері прав людини. Це має принципово

важливе значення для вдосконалення механізму їх виконання, адже держави мають гарантувати права людини у межах національної правової системи відповідно до своїх міжнародних зобов'язань, хоча за ними й визнається певна «свободу розсуду» (*margin of appreciation*) при обранні засобів такої діяльності.

Органічний зв'язок між двома підходами до зобов'язань держави у галузі прав людини («трихотомічним», що наголошує на зобов'язаннях «поважати, захищати та забезпечувати здійснення прав людини», та «дихотомічним», у межах якого вирізняються негативні та позитивні зобов'язання) визнається й на доктринальному рівні [1, с. 130]. У свою чергу, доктрина позитивних зобов'язань держави корелює із визнаною різними системами правозахисту концепцією «належної сумлінності» щодо запобігання, захисту, покарання та компенсації у випадках порушення прав людини, у тому числі з боку приватних осіб, які разом спрямовані на обґрунтування непрямого

«горизонтального ефекту» міжнародних норм про права людини. Розвиток доктрини позитивних зобов'язань у практиці Європейського суду з прав людини також значною мірою посприяв подоланню традиційного для ліберального підходу жорсткого «вододілу» між політичними й громадянськими правами та соціально-економічними правами (зокрема, справа «*Ejri проти Ірландії*»), адже, як стверджує С. Бореллі (Borelli), у минулому ця концепція використовувалась для наголошення на відмінностях між цими категоріями прав [20, с. 101].

У цілому, подальше поглиблене вивчення проблематики зобов'язань держави у сфері прав людини є нагальним питанням вітчизняної юриспруденції, адже дозволить акумулювати найкращий світовий досвід при формуванні державної правозахисної політики, зокрема при виробленні Національної стратегії у сфері прав людини [21], яка має ґрунтуватись на загально визнаних доктринах та конструкціях стосовно прав людини.

Список використаних джерел

1. International Human Rights Law / ed. by D. Moeckli, S. Shah, S. Sivakumaran, D. Harris. – Oxford : Oxford University Press, 2010. – 720 p.
2. Дженіс М. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування : пер. з англ. / М. Дженіс, Р. Кей та Е. Бредлі. – К. : АртЕк, 1997. – 624 с.
3. Janis W. Individuals as Subjects of International Law / W. Janis // 17 Cornell International Law Journal. – 1984.
4. Chapter of the Unated Nations [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/en/documents/charter/chapter9.shtml>.
5. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: позиція держави та погляд громадянського суспільства (Збірка документів) / упоряд. О. М. Руднева, Г. О. Христова ; наук. ред. О. М. Руднева. – К. : Істина, 2007. – 240 с.
6. General Comment No. 31. The Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant. Human Rights Committee, Eightieth session. Adopted on 29 March 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www1.umn.edu/humanrts/gencomm/hrcom31.html>.

7. Akandji-Kombe J.-F. Positive obligations under the European Convention on Human Rights. A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights / J.-F. Akandji-Kombe // Council of Europe: Human rights handbooks, 2007. – 68 p.
8. Human Rights, Terrorism and Counter-terrorism. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Fact Sheet No. 32. – Geneva : United Nations, 2008. – 72 p.
9. Introduction to Human Rights Human [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slideshare.net/srengasamy/a-introduction-to-human-rights-presentation?related=1>.
10. Теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2014. – 368 с.
11. Bayefsky A. F. How to Complain to the UN Human Rights Treaty System / A. F. Bayefsky. – NY : Transnational Publishers, 2002. – 397 p.
12. General Recommendation No. 28 on the Core Obligations of States Parties under Article 2 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. Committee on the Elimination of Discrimination against Women, Forty-seventh session (4–22 October 2010) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/comments.htm>.
13. Velásquez Rodríguez case. Merits // Regional protection of human rights / by Dinah Shelton. Volume 1. – NY : Oxford University Press, 2010. – P. 312–317.
14. Khrystova G. State Positive Obligations and Due Diligence in Human Rights and Domestic Violence Perspective / G. Khrystova // European Political and Law Discourse. – 2014. – Vol. 1. – Issue 5. – P. 109–122.
15. Special Rapporteur on Violence Against Women. (2006). The Due Diligence Standard as a Tool for the Elimination of Violence Against Women, U. N. Doc. E/CN.4/2006/61. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.refworld.org/pdfid/45377afb0.pdf.
16. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. Відкрита для підпису в Стамбулі (Туреччина) 11 травня 2011 р. та пояснювальна доповідь. – К. : К. І. С., 2014. – 189 с.
17. Христова Г. О. До питання про формування доктрини позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини / Г. О. Христова // Філософія права і загальна теорія права. Дод. до юрид. журналу «Право України». – 2013. – № 2. – С. 124–134.
18. Христова Г. О. Типи позитивних зобов'язань держави щодо прав людини у світлі юриспруденції Страсбурзького суду / Г. О. Христова // Юрист України. – 2013. – № 2 – С. 11–19.
19. Starmer K. Positive obligations under the Convention / K. Starmer // Understanding Human Rights Principles / Jowell J., Cooper J. (eds). – Oxford : Hart Publishing, 2001. – P. 139–160.
20. Borelli S. Positive Obligations of States and the Protection of Human Rights / S. Borelli. – Interights Bulletin. – 2006. – Vol. 15, № 3. – С. 101–104.
21. Про розроблення Національної стратегії у сфері прав людини [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 811/2014 від 15 жовт. 2014 р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/811/2014>.

Стаття надійшла до редакції 16.12.2014.

Христовая А. Конструкция обязательств государства в сфере прав человека: сравнительный анализ международных и европейских подходов

В статье в контексте сравнительного права прав человека рассматриваются различные подходы к обязательствам государства в сфере прав человека в рамках универсальной и региональных правозащитных систем (обязательства уважать, защищать и обеспечивать осуществление прав человека, обязательства «должного усердия (внимания)», негативные и позитивные обязательства государства). Доказано, что в последнее время наблюдаются сближение и взаимное признание данных подходов, что принципиально важно для совершенствования механизма выполнения таких обязательств государства на национальном уровне, в частности их отображения в Национальной стратегии в сфере прав человека.

Ключевые слова: права человека, обязательства государства, негативные и позитивные обязательства, должное усердие (внимание), «авторитетное» толкование.

Khrystova G. The Framework of State's Human Rights Obligations: Comparative Analysis of International and European Approaches

One of the most significant and, at the same time, less-developed in Ukrainian legal science trend of modern comparative law is the comparative human rights law. It encompasses a number of important objects of comparison (comparators). Among them are the different approaches to the human rights obligations of a state. For a long time such obligations were differently perceived within the universal and regional (European, inter-American, African) human rights defense systems.

The UN human rights treaties monitoring bodies which serve as the most authoritative source of interpretation of human rights provisions consider that a state have a duty to respect, protect and fulfil (implement) human rights. The «obligation to respect» requires the state's organs and agents not to commit violations themselves; the «obligation to protect» requires the state to protect the owners of rights against interference by third parties and to punish the perpetrators; the «obligation to implement» calls for specific positive measures, including legislative, judicial, administrative or educative measures, to give full realisation and full effect to the right.

So formal state obligations for each human right include three obligations of action: to respect, to protect and to fulfill (such obligations under relevant circumstances may be considered as obligations of result) and four obligations of process: non-discrimination, adequate progress, participation, effective remedy. Within the UN system the human rights institutions also refer to the concept of «due diligence obligations» which has been firstly expressed on the international level by the Inter-American Court of Human Rights in the landmark case of *Velásquez Rodríguez v Honduras* (1988). In general it states that a state party may be found responsible for interference by private persons or entities in the enjoyment of human rights if it has failed to exercise due diligence in protecting against such acts.

European human rights protection system has for its part opted for a simpler, two-pronged approach, dividing states' obligations into two categories: negative obligations and positive obligations. While the negative obligations regarding human rights involve not interfering with their enjoyment, the prime characteristic of positive obligations is that they in practice require national authorities to take the necessary measures to safeguard a right, more precisely, to adopt reasonable and suitable measures to protect the rights of the individual. The doctrine of positive obligations has been developed due to the comprehensive jurisprudence of the European Court of Human Rights.

However for some time past universal and European approaches to the concept of human rights obligations of a state began to draw closer and became interrelated. Such tendency promotes better implementation of such obligations at domestic level. As the states shall guarantee human rights within their national legal order in accordance with their international obligations, although they have certain «margin of appreciation» in choosing the relevant means and ways of activities. The results of comparative analysis of the framework of state's human rights obligations are not only of theoretical but foremost practical value, e. g. they should be considered in course of development of National strategy in the field of human rights.

Keywords: human rights, obligations of the state, negative and positive obligations, due diligence, authoritative interpretation.